

ҚАЗАҚСТАННЫҢ СҮТ САЛАСЫ: ТИІМДІЛІКТІ АРТТЫРУ ҮРДІСТЕРІ

DAIRY INDUSTRY IN KAZAKHSTAN: TRENDS IN INCREASING EFFICIENCY

МОЛОЧНАЯ ОТРАСЛЬ КАЗАХСТАНА: ТЕНДЕНЦИИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ

Ж.К. ЕРЖАНОВА*

э.ғ.к., доцент

Н.А. АХМЕТЖАНОВА

экономика ғылымдарының магистрі

А.А. ЖАЙТЛЕУОВА

экономика ғылымдарының магистрі

*Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті,
Орал, Қазақстан*

*автордың электрондық поштасы: ganar_000@mail.ru

ZH. YERZHANOVA*

C.E Sc., Associate Professor

N. AKHMETZHANOVA

Master of Economic Sciences

A. ZHAITLEUOVA

Master of Economic Sciences

Zhangir Khan West Kazakhstan Agrarian Technical University, Uralsk, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: ganar_000@mail.ru

Ж.К. ЕРЖАНОВА*

к.э.н., доцент

Н.А. АХМЕТЖАНОВА

магистр экономических наук

А.А. ЖАЙТЛЕУОВА

магистр экономических наук

*Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана,
Уральск, Казахстан*

*электронная почта автора: ganar_000@mail.ru

Аңдатпа. Қазақстан халқын сүт өнімдерімен қамтамасыз ету - сүт кіші кешенінің басты міндеті. Саланы дамытудың қолда бар әлеуеті мен тәжірибесі ішкі қажеттіліктерді қанағаттандыруға мүмкіндік беріп қана қоймай, сонымен қатар экспортқа бағдарланған өндірісті жүзеге асыруға ықпал етеді. *Мақсаты* - республикадағы сүт және сүт өнімдері нарығына шолу жасау, қалыптасқан жағдайды зерделеу, негізгі проблемаларды анықтау. *Әдістері* - дерексіз-логикалық, талдау және синтез, салыстыру. Ақпараттық база ретінде Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының ресми деректері пайдаланылған. *Нәтижелері* - агроазық-түлік сегментін дамытудың негізгі бағыттары көрсетілген. Сүт секторының негізгі көрсеткіштері: ассортимент, өңірлік резервтегі жан басына шаққандағы тұтыну, тұтыну және бөлшек сауда бағаларының индексі талданған. Авторлар табиғи-климаттық жағдайларға, өндірістік-экономикалық процестердің биологиялық процестермен байланысына, өндіріс пен сатудың маусымдылығына байланысты, жұмыс күші мен техниканың, материалдық ресурстардың біркелкі пайдаланылмауын, сондай-ақ кірістердің ауытқуын, құрылымдағы еңбек шығындарының жоғары үлесін анықтайтын тұтастай алғанда азық-түлік нарықтарына тән бірқатар ерекшеліктерді, баға белгілеу, дайын сүт өнімдерін алу үшін шикізатты ұсынудың шектеулілігі, түпкілікті тауар сапасының корреляциясы, сақтау, тасымалдау мерзімдері мен шарттарын атап өткен. Соңғы бес жылдағы негізгі өнім түрлерін шығару динамикасы қарастырылған. Сүт азық-түлік нарығының дамуын тежейтін себептерге баса назар аударылады: ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында және ауылдың жеке қосалқы шаруашылықтарында сиыр санының азаюы, жабдықтардың тозуының жоғары деңгейі, шикізат өндірушілер мен оны қайта өңдеушілер арасында тиімді байланыстардың болмауы, бұл азық-

Кіріспе. Тамақ және қайта өңдеу өнеркәсібінің стратегиялық міндеті – ел тұрғындарын қауіпсіз және сапалы азық-түлікпен кепілдендірілген және тұрақты қамтамасыз ету. Саланың басты мақсаты – қоғамның өмір сүру сапасын арттыру. Бұл мақсаттарға жету үшін азық-түліктің де, шикізаттың да ішкі көздерінің тұрақтылығы, сондай-ақ резервтік қордың болуы қажет. Сүт өнеркәсібі бес стратегиялық азық-түлік нарығының бірін құрайды. Қазіргі жағдайда сүт өнімдері нарығын дамытудың перспективті бағыттарын зерттеу ерекше маңызға ие, өйткені сүт және сүт өнімдері әрбір отбасының азық-түлік қоржынында міндетті түрде болуы керек. Аймақтардың экономикалық дербестігінің өсуіне байланысты азық-түлік нарығы жергілікті халықты азық-түлікпен қамтамасыз етуде ерекше маңызды рөл атқарады [1].

Сүт және сүт өнімдері нарығы азық-түліктің стратегиялық нарығына жатады [2]. Эксперттер пікірінше әлемдік сүт өнімдеріне қажеттілік 2050 жылы 68%-ға өсіп, ағымдағы 740 млн т, сұраныс 1 077 млн тоннаға жетеді деп болжауда [3]. Халықтың тұрақты өмір сүру деңгейіне, сондай-ақ мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігіне қол жеткізу мен қолдаудың маңызды шарттарының бірі сүт протеинінің, кальцийдің және т.б. негізгі көзі болып табылатын сүт және сүт өнімдерімен қамтамасыз ету болып табылады [4].

Азық-түлік себетінің бөлігі ретінде сүт өнімдерін тұтыну бүкіл әлем халқының өмір сүру деңгейінің маңызды көрсеткіштерінің бірі. Қазіргі заманғы функционалды азық-түлік нарығы 65% сүт өнімдерінен тұрады [5]. Салауатты өмір салтын және дұрыс тамақтануды насихаттаудың, сондай-ақ халық табысының өсуінің арқасында сүт өнімдері нарығы жыл сайын өткізу көлемі жағынан да, ұсынылатын өнімдердің ассортименті де кеңейіп келеді. Көптеген елдерде негізінен сиыр сүті қолданылады. Қазақстан Республикасында негізінен сиыр сүті қолданылады – халық тұтынылатын жалпы сүт көлемінің 96 пайызға жуығын құрайды [6].

Зерттеу материалдары мен әдістері. Зерттеу элементі сүт және сүт өнімдері нарығын дамытудың негізгі тенденциялары болып табылады. Зерттеу барысында монографиялық, абстрактті-логикалық және экономикалық-статистикалық әдістер қолданылды. Зерттеудің теориялық және әдістемелік негізі отандық ғалымдардың сүт өнімдері нарығының қызмет етуінің әртүрлі аспектілеріне арналған ғылыми

еңбектері болды. Мақалада сүт және сүт өнімдері нарығының жағдайы мен рөлі зерттеледі, агроазық-түлік нарықтарын дамытудағы негізгі проблемалар айқындалады.

Зерттеу барысында статистикалық және аналитикалық талдау әдістері қолданылды. Осы талдауды жүргізу кезінде Қазақстан Республикасы Ұлттық статистикалық бюросының есеп беру деректері, статистикалық деректер және жалпыға ортақ ақпаратта қамтылған ақпарат пайдаланылды. Ғылыми әдістерді қолдану еліміздегі сүт және сүт өнімдеріне деген қажеттілікті қанағаттандыру жағдайы мен оны ұйымдастырудағы факторларды анықтауға мүмкіндік берді. Мақаланы жазу барысында пайдаланылған ғылыми әдістер мен тәсілдер ауыл шаруашылығын тиімді ұйымдастыру арқылы сүт және сүт өнімдері нарығын жүзеге асырудың болашақ мүмкіндіктері мен жолдарын қарастырудың жолын ашып берді.

Нәтижелер және оларды талқылау. 2022 жылға арналған мәліметтері бойынша Қазақстан Республикасында сүт пен сүт өнімдерін тұтынудың орташа мөлшері жан басына шаққанда 226 кг құрады, бұл 2021 жылмен салыстырғанда 7,1%-ға төмен (1 сурет).

1 сурет мәліметтерінен еліміздегі сүт өндірісінің жағдайын талдаймыз. 2017-2022 жылдар аралығы жиынтықта Қазақстан Республикасында сүт өндірісі 18,7%-ға (483,1-ден 573,3 мың тоннаға), ірімшік пен сүзбе өндірісі 44,3%-ға (25,5-тен 136,8 мың тоннаға), сары май және май пасталары өндірісі 51%-ға өсті (16,5-тен 24,9 мың тоннаға дейін) өскенін байқауға болады [7].

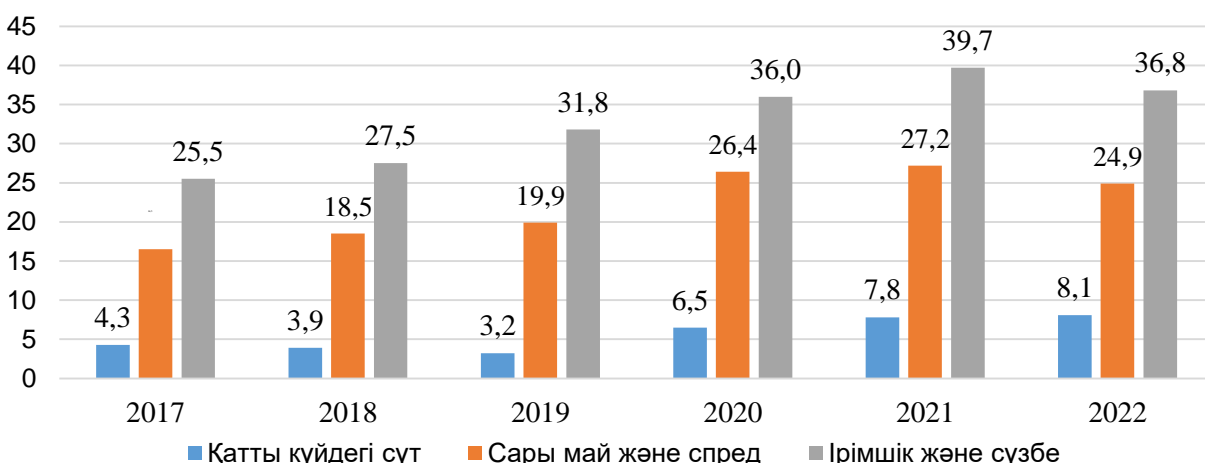
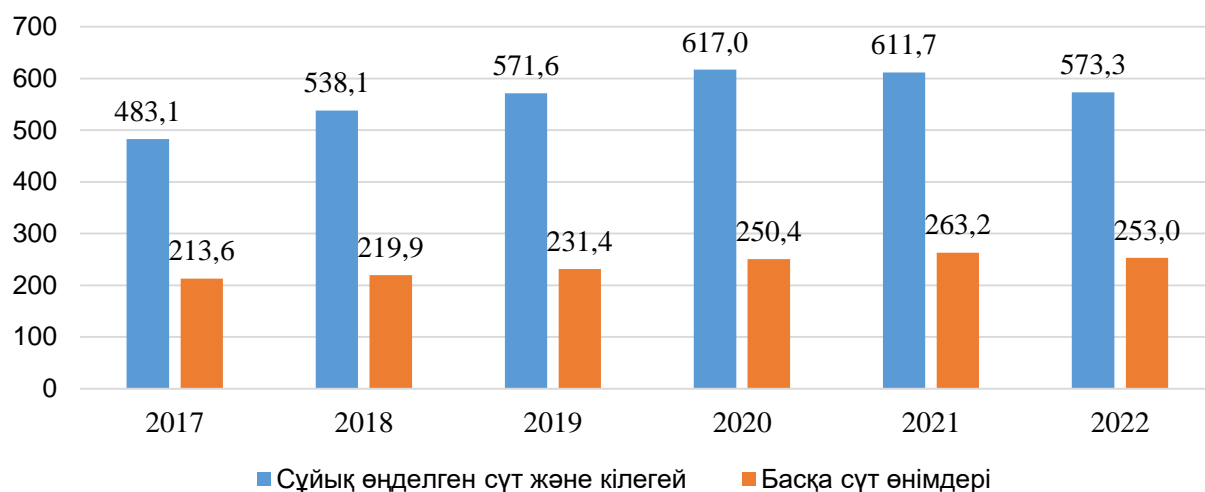
Бұл тенденция екі негізгі факторға байланысты: сұйық сүтке тұтынушылық сұраныстың артуы және жергілікті кәсіпкерлердің сары май және май пасталары сегментінде нарықтық орынды иеленуге ұмтылысы. Нарықтағы ірімшік пен сүзбе сұранысы соңғы 5 жылда тұрақты өсуді көрсетіп отыр. Дегенмен, 2022 жылы сүт және сүт өнімдері нарығын дамытудың бірқатар оңды бағыттарына қарамастан, 2021 жылмен салыстырғанда әр түрлі өнім топтары бойынша динамика ерекшеленеді.

Жалпы 2022 жылы 573,3 мың тонна сұйық өңделген сүт пен кілегей өндірілді, бұл 2021 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 6,2 пайызға аз. Сары май мен спред 24,9 мың тоннаға, бір жыл бұрынғыдан 8,6%-ға аз, ірімшік пен сүзбе 36,8 мың тоннаға өндірілді, бірақ қатты күйдегі сүт өндірісі 18,3%-ға өсіп, 8,1 мың

тоннаға жетті. Басқа сүт өнімдерін өндіру 2022 жылы 253 мың тоннаға дейін 3,9%-ға төмендеді. Бұл, ең алдымен, сүтті мал

шаруашылығындағы шығындардың өсуімен де, өңдеу құнының өсуімен де байланысты сүт өнімдерінің өзіндік құнының өсуі.

Сүт өнімдері мен ірімшік өндірісі, мың тонна

1 сурет – Қазақстан Республикасындағы сүт өнімдерінің негізгі түрлерінің өндірісі, мың тонна

Елімізде 2022 жылы сүт өндірісінің өзіндік құны шағын шаруашылықтарда 65, ал ірі шаруашылықтарда 23 пайызға артқан [8]. Бұл фактор сүт өнімдерінің көпшілігінің нарықтық бағасын бір қалыпты ұстауға мүмкіндік бермейді және халықтың нақты табысының төмендеуімен бірге оны сатып алушылардың көптеген санаттары үшін қолжетімсіз етеді [9]. Өңдеу құнына сүт өңдеу кәсіпорындарының өндірістік қуаттарын толық пайдаланбау да кері әсерін тигізуде. Сүт өңдеу кәсіпорындарының дамуы ауыл шаруашылығының сүт қосалқы кешенінің жағдайы мен дамуына тікелей байланысты.

Ұлттық валюталардың құнсыздануы жағдайында сүт өндіру мен өңдеу құны айтарлықтай өсті, сондықтан өндірушілер

негізгі қорларды жаңғырту мен технологиялық жаңартуды қаржыландыруды қысқартуға мәжбүр. Өнеркәсіптің дамуын тежейтін ең маңызды фактор – сүт өндірісіндегі төмен тауарлы және төмен технологиялы үй шаруашылықтарының жоғары үлес салмағы. Соның салдарынан әсіресе, сүтті көп қажет ететін май, ірімшік сияқты өнімдерді өңдеуші кәсіпорындар шикізат тапшылығын сезінуде. Сүт және сүт өнімдері тапшылығы тек елімізде ғана емес, сонымен қатар әлемдік деңгейде жыл санап шикізат сүт тапшылығын сезінуде [10, 11].

Сонымен қатар, жеке қосалқы шаруашылықтарда өндірілетін шикі сүт, оның сипаттамаларына сәйкес, негізінен ірімшік жасауға жарамсыз. Шикізаттың тапшылығы

сүт өңдеуші кәсіпорындардың қуаттарының толық пайдаланылмауына алып келеді және өндірушілерді сүт майының орнын, оның ішінде пальма майын пайдалануды іздеуге мәжбүрлейді, бұл өнімнің дәмі мен сапа көрсеткіштерін төмендетеді.

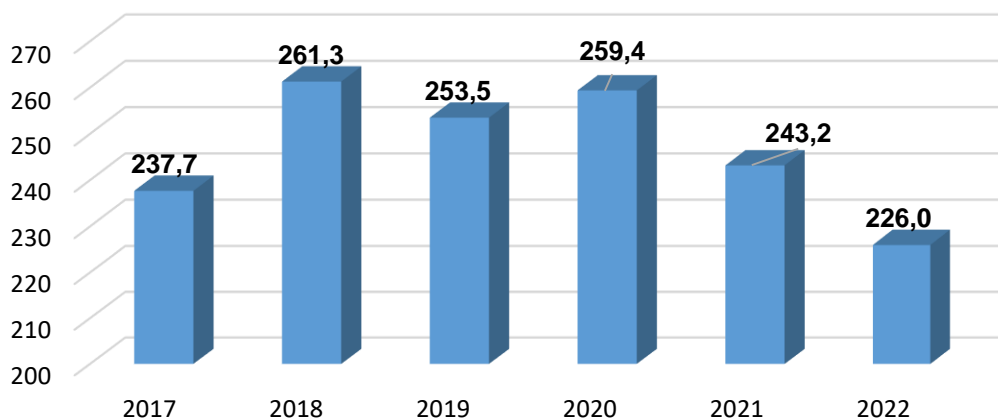
Қазақстанда өңдеуге қабылданатын сүттің шамамен 50% Еуразиялық одақтың техникалық регламенттерінің нормалары сәйкес келмейді. Ал 2025 жылғы 1 қаңтардан бастап, одақ стандарттары күшіне енгенде, Қазақстанда сүт зауыттары қорасында мал ұстайтын ауылдықтардан сүт қабылдай алмай қалады. Бүгінде ауылдықтар зауыттардың қажетті сүт шикізатының 35-40%-ын қамтамасыз етіп отыр. Бұл шамамен жылына 500-600 мың тонна сүт [12].

Сүт өңдеу кәсіпорындарының орналасуы және шикізат аймақтарының даму жағдайы, қолайлы табиғи жағдайлардың болуы немесе болмауы ұлттық сүт нарығының тұрақты даму факторларының бірі болып табылады. Көптеген өңірлерде сүт өндіретін кәсіпорындардың қазіргі орналасуы жоғары тиімді агроөнеркәсіптік өндіріс талаптарына толық сәйкес келмейді. Сондықтан ресурстарды, қуаттарды және сүт өнімдерін өндіруді байланыстыруды қамтамасыз ету үшін аймақтық

жүйелерді дамытудың басымдықтарын нақты анықтау қажет.

Бұл бірыңғай технологиялық тізбектің барлық буындарында қуатты барынша толық пайдалануға, ресурстарды оңтайлы бөлуге, түпкілікті өнім өндірісінің көлемін ұлғайтуға және оның шығындарын азайтуға мүмкіндік береді. 2-суретте өткен жылдың наурыз айында сүт өнімдері бір жылда – 11,8%-ға, 2021 жылғы наурызда – 8,2%-ға, 2020 жылғы наурызда 7,7%-ға қымбаттағанын байқауға болады. Сүт пен сүт өнімдерінің негізгі тұтынушылары Ақмола облысы тұрғындары: мұнда тұтыну жылына жан басына шаққанда 267,1 кг өнімді құрады.

Одан кейінгі орында Астана мен Алматы: жан басына шаққанда сәйкесінше 259 және 253,7 кг. Ең төменгі көрсеткіштер Шымкентте және Қызылорда облысында тіркелді: жылына жан басына шаққанда 138,1 және 183,8 кг [13]. 2023 жылдың наурыз айының соңында сүт өнімдері бір жыл ішінде 29,1%-ға қымбаттады. Ең бастысы, баға Маңғыстау облысында 41,8%-ға өсті. Одан кейінгі орындарда Қызылорда облысы (33,7%) және Астана (32,4%). Ең аз, бірақ бәрібір, сүт өнімдері Ақмола (22,9%-ға) және Ұлытау (25,1%-ға) облыстарында, сондай-ақ Алматыда (25,2%-ға) қымбаттады (2 сурет).

2 сурет – Жан басына шаққандағы сүт және сүт өнімдерін тұтыну, кг

Қазақстан Республикасы Ұлттық статистикалық бюросының мәліметтерін талдау негізінде сүт өнімдерінің бағасы өткен жылмен салыстырғанда айтарлықтай өсті. Орташа алғанда, ауыз сүт 30,3%-ға, сүт консервілері 42,2%-ға, ашытылған сүт өнімдері 31,4%-ға қымбаттады [14].

Ауыл шаруашылық өнімдерінің ұсынысын тиімді қалыптастыруда тұрақты шикізат базасы болуы тиіс. [15]. Саланың басты мәселесі – сапалы шикі сүттің

жетіспеушілігі мен құрғақ сүт өндірушілер жағынан жоғары бәсекелестік. Республикада өндірілген сүттің 80 пайыздан астамы жеке шаруашылықтардың өнімдері болғандықтан, қазақстандық сүт зауыттары мен кәсіпорындар үшін шикізат көзі тұрақсыз болып табылады.

Еліміздегі соңғы жылдардағы баға өзгерісін келесі кесте мәліметтерінен көре аламыз (кесте).

Кесте – Республикадағы сүт өнімдерінің бөлшек сауда бағасы және тұтыну бағаларының индексі

Сүт өнімдері	Баға, тг 01.03.2023	ТБИ, % 2023	ТБИ, % 2022	ТБИ, % 2021
Пастерленген сүт майлылығы 2,5%, литр	331	101,8	102,2	124,3
Пастерленген сүт майлылығы 3,2%, литр	417	102,1	102,7	128,8
Қаймақ	1724	100,2	103,4	136,6
Кефир майлылығы 2,5%, литр	365	102,1	102,5	122,1
Сүзбе, майлылығы 5% -9%, кг	1870	100,6	100,9	115,2
Қатты ірімшік, кг	4 449	100,8	101,7	133,2

Майлылығы 2,5% пастерленген сүт литрі 331 теңгеден, майлылығы 3,2%-4% литрі 417 теңгеден, қаймақ 1,7 мың теңгеден, айран литрі 365 теңгеден, сүзбе килограммы 1,9 мың теңгеден сатылды., ал қатты ірімшік килограммы үшін 4,4 мың теңгеден сатылды (кесте).

Тиімді бағаларды қалыптастыру үшін сүт өңдеуші кәсіпорындар кешенін құрып, нарықтағы оның негізгі субъект ретіндегі маңызын арттыру шарт. Сүт және сүт өнімдері нарығын тиімді ұйымдастыруда АӨК, сүтті бағыттағы мал шаруашылығын ұйымдастыру мен оның өнімдерін өңдеудің ұлттық бағдарламасын әзірлеу қажеттігі айтылуда. Мұнда сүтті мал шаруашылығын жүргізуден бастап, оның өнімдерін өңдеу, тұтынушыға жеткізуге дейінгі шарттар анықталып жасалып, тұжырымдалуы тиіс.

Нарықтың жағдайын тұрақтандыруда отандық өнімдерді қорғау мәселесі де басты назарда болуы тиіс. Сүттің қорабының материалының өзін шет елден алдыру отандық өндірістегі сүт бағасы қымбаттауына әкеледі. Осыған байланысты логистикалық тізбектелген отандық өндірісті ұйымдастырудың тиімді жолдарын қарастыру сүт өндірісін ұтымды ұйымдастыруға негіз болады.

Қорытынды. Сүт және сүт өнімдері нарығының жағдайын талдай отырып, келесідей қорытынды жасалды:

1. Сүт өнімдерінің қымбаттауы бір жарым жылдан бері байқалуда. Мал азығының қымбаттауы мен отандық өндірістегі материалдар қымбатшылығы бағаның өсуіне әкеледі. Осыған байланысты сүт және сүт өнімдері өндірісін тізбектелген логистикалық жүйе негізінде ұйымдастыру шарт.

2. Бағаның күрт өсуіне күрделі геосаяси жағдай да әсер етті: қажетті құрамдас бөліктерді жеткізу тізбегі үзіліп, логистика қымбаттады. Есептеулер нәтижелері көрсеткендей, ауыз сүтін өндіру жем бағасының күшті өсуіне тікелей байланысты, ол жеке қосалқы шаруашылықтар үшін, шаруа қожалықтары үшін

сүтті мал шаруашылығымен айналысу экономикалық тұрғыдан әрқашан тиімді бола бермейді. Шаруалар үшін субсидия жеткіліксіз, сүт өнімдерін өндіру қымбатқа түседі. Осыған байланысты шаруаларды ақпараттық қамтамасыз ету жүйесін тиімді ұйымдастырып, субсидияның қолжетімділігін қамтамасыз етуді жолға қою.

3. Аймақтық табиғи-климаттық жағдайларға байланысты берік жем-шөп базасын құру бойынша шаралар қабылдау, оған белгілі бір аумақта мал шаруашылығының құрылымын бейімдеу.

4. Мемлекеттік қолдау тетіктерін жетілдіру және сүт саласын субсидиялау көлемінің төмендеуіне жол бермеу.

5. Ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірушілерден нарықтарға, оның ішінде сүт өңдеуші кәсіпорындарға сатып алу және өткізу жүйесін дамыту.

Әдебиеттер тізімі

[1] Крапчина, Л.Н. Инновации в производстве молочной продукции – основа конкурентоспособности отечественных предприятий / Л.Н. Крапчина, Л.Г. Котова // Продовольственная политика и безопасность. – 2015. – Том 2. – № 2. – С. 59–76.

[2] Бактгереева, А.Т. Қазақстан Республикасындағы сүт және сүт өнімдерінің нарығы / А.Т. Бактгереева, М.М.Сауранова, А.У. Найманова // Аграрлық нарық проблемалары.- 2019.- №3. –Б.133-140.

[3] Национальный союз производителей молока [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: [https:// www.souzmoloko.ru/rinok-moloka/rinok-moloka--tekushaya--situaciya-v-mire/rinok-molokatekushaya-situaciya-v-mire_2435.html](https://www.souzmoloko.ru/rinok-moloka/rinok-moloka--tekushaya--situaciya-v-mire/rinok-molokatekushaya-situaciya-v-mire_2435.html) (дата обращения: 28.06.2023).

[4] Гончаров, В.Д. Молочный подкомплекс: проблемы развития / В.Д. Гончаров //Экономист. – 2019. N4. – С.44-51.

[5] Казахстанцы стали потреблять меньше молочной продукции [Электронный ресурс].– 2023.- URL: <https://www.kapital.kz/economic/114671/kazakhstantsy-stali-potreblyat-men-she-molochnoy-produktsii.html> (дата обращения: 3.07.2023).

[6] Рүстембаев, Б.Е. Қазақстандағы сүт өндірісі және қайта өңдеу / Б.Е.Рүстембаев, А.С.Казкенова, Б.А.Айнаканова // Проблемы агрорынка. – 2016. -№1. –Б.95-101.

[7] Қазақстан Республикасы стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ресми сайты мәліметтері [Электрондық ресурс]. – 2023.- URL: <https://www.stat.gov.kz/about/description/> (қаралған күні: 3.07.2023).

[8] Қазақстанда сүт өндірісінің өзіндік құны орта есеппен 30 пайызға өсті [Электрондық ресурс]. – 2023.- URL: https://www.inform.kz/kz/kazakstanda-sut-ondirisinin-ozindik-kuny-orta-eseppen-30-payызга-osti_a3919509 (қаралған күні: 30.06.2023).

[9] Нурахова, Б.Ж. Сүт және сүт өнімдері нарығында сұраныс пен ұсынысты талдау / Б.Ж. Нурахова // Статистика, есеп және аудит. – 2019. - №1(72). – Б.158-163.

[10] Крапчина, Л.Н. Инновации в производстве молочной продукции – основа конкурентоспособности отечественных предприятий / Л.Н. Крапчина, Л.Г. Котова // Продо-вольственная политика и безопасность. – 2015. – Том 2. – № 2. – С. 59–76.

[11] Berlay, V. Current state and prospects of development of dairy farming in Russia / V. Berlay // Russian Agricultural Economic Review. – 2014. – N 1 (1). – P.35-42. <https://doi.org/10.18334/raer.1.1.462>.

[12] Өнімдерін қымбаттатқан сүт алпауыттарының байбаламы негізді ме [Электрондық ресурс]. – 2023.- URL: <https://www.inbusiness.kz/kz/news/onimderin-kymbat-tatkan-sut-alpauyttarynyn-bajbalamy-negizdi-me> (қаралған күні: 30.06.2023).

[13] Продукты питания в Казахстане подорожали сразу на 24,1% за год [Электронный ресурс]. – 2022.- URL:<https://www.bizmedia.kz/2022/12/09/produkty-pitaniya-v-kz-podorozhali-na-241/> (дата обращения: 2.07.2023).

[14] За год молочные продукты в Казахстане подорожали на 28% [Электронный ресурс]. – 2023.- URL: <https://www.kapital.kz/economic/110661/za-god-molochnyye-produkty-v-kazakhstane-podorozhali-na-28.html> (дата обращения: 2.07.2023).

[15] Қалғанбаев, Н.А. Маркетинг: учеб. пособие.– Алматы: Экономика, 2015. – 312с.

References

[1] Krapchina, L.N., Kotova, L.G. (2015). Innovasii v proizvodstve molochnoi produkcii - osnova konkurentosposobnosti otechestvennyh predpriati [Innovations in the production of dairy products are the basis for the competitiveness of domestic enterprises]. *Prodo-voლstvennaia politika i bezopasnost - Food policy and security*, 2(2), 59–76 [in Russian].

[2] Baktgereeva, A.T., Sauranova, M.M., Naimanova, A.U. (2019). Qazaqstan Respublikasyndaғы süt және süt önınderiniñ naryғы [Market of milk and milk products in the Republic of Kazakhstan]. *Agrarlyq naryq problemalary - Problems of AgriMarket*, 3, 133-140 [in Kazakh].

[3] Nasionálnyи soiuz proizvoditelei moloka [National union of milk producers] (2023). Available at: http://www.souzmoloko.ru/rinok-moloka/rinok-moloka-tekushaya-situaciya-v-mire/rinok-molokatekushaya-situaciya-v-mire_2435.html (date of access: 28.06.2023) [in Russian].

[4] Goncharov, V.D. Molochnyi podkompleks: problemy razvitia [Dairy subcomplex: development problems] (2019). *Ekonomist – Economist*, 4, 44-51 [in Russian].

[5] Kazahstansy stali potreblät menşe molochnoi produkcii [Kazakhstanis began to consume less dairy products] (2023). Available at: <https://kapital.kz/economic/114671/kazahstansy-stali-potreblyat-men-she-molochnoy-produktsii.html> (date of access: 03.07.2023) [in Russian].

[6] Rüstembaev, B.E., Kazkenova, A.S., Ainakanova, B.A. (2016). Qazaqstandaғы süt öndirisі және qaita öñdeu [Milk production and processing in Kazakhstan]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 1, 95-101 [in Russian].

[7] Qazaqstan Respublikasy strategialyq josparlau және reformalar agenttiğiniñ resmi saity мәліметтері [Information from the official website of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] (2023). Available at: <https://stat.gov.kz/about/description/> (date of access: 03.07.2023) [in Kazakh].

[8] Qazaqstanda süt öndirisiniñ özındık quny орта eseppen 30 payызға östi [The cost of milk production in Kazakhstan has increased by an average of 30 percent] (2023).- Available at: https://www.inform.kz/kz/kazakstanda-sut-ondirisinin-ozindik-kuny-orta-eseppen-30-payызга-osti_a3919509 (date of access: 30.06.2023) [in Kazakh].

[9] Nurahova, B.J. (2019). Süt және süt önınderi naryғыnda sұranys pen ұsynysty taldau [Analysis of demand and supply in the market of milk and milk products]. *Statistika, esep және audit - Statistics, accounting and auditing*, 1(72), 158-163 [in Kazakh].

[10] Krapchina, L. N., Kotova L.G. (2015). Innovacii v proizvodstve molochnoj produkcii – osnova konkurentosposobnosti otechestvennyh predpriyatij [Innovations in the production of dairy products are the basis for the competitiveness of domestic enterprises]. *Prodo-voлstvennaia politika i bezopasnost - Food policy and security*, 2(2), 59–76 [in Russian].

[11] Berlay, V. (2014). Current state and prospects of development of dairy farming in Russia. *Russian Agricultural Economic Review*, 1 (1), 35-42

[12] *Önimderin qymbattatqan sūt alpauytarynyñ baibalamy negizdi me* [Are the claims of dairy giants that have increased the price of their products justified?] (2023). Available at: <https://inbusiness.kz/kz/news/onimderin-kymbattatqan-sut-alpauyttarynyn-bajbalamy-negizdi-me> (date of access: 30.06.2023) [in Kazakh].

[13] *Produkty pitania v Kazahstane podorojali srazu na 24,1% za god* [Food prices in Kazakhstan rose by 24.1% per year] (2022). Available at: <https://bizmedia.kz/2022/12/09/pro>

dukty-pitaniya-v-kz-podorozhali-na-241/ (date of access: 02.07.2023) [in Russian].

[14] *Za god molochnye produkty v Kazahstane podorojali na 28%* [During the year, dairy products in Kazakhstan rose in price by 28%] (2023) Available at: <https://kapital.kz/economic/110661/za-god-molochnyye-produkty-v-kazahstane-podorozhali-na-28.html> (date of access: 02.07.2023) [in Russian].

[15] *Qalğanbaev N.A.* (2015). *Marketiñ: ucheb. Posobie* [Marketing: study guide]. *Ekonomika - Economy*, 312 [in Russian].

Авторлар туралы ақпарат:

Ержанова Жанар Құттықбайқызы – негізгі автор; экономика ғылымдарының кандидаты, доцент; Экономика, ақпараттық технологиялар және кәсіби білім беру институтының директоры; Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті; 090009 Жәңгір хан көш., 51, Орал қ., Қазақстан; e-mail: ganar_000@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-6935-593X>

Ахметжанова Назым Атабекқызы; экономика ғылымдарың магистрі; Экономика және аудит жоғары мектебінің аға оқытушысы; Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті; 090009 Жәңгір хан көш., 51, Орал қ., Қазақстан; e-mail: a.n.a.78@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1606-6963>

Жайтлеуова Асель Абзалқызы; экономика ғылымдарың магистрі; Экономика және аудит жоғары мектебінің аға оқытушысы; Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті; 090009 Жәңгір хан көш., 51, Орал қ., Қазақстан; e-mail: abzalovna83@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4956-6251>

Information about authors:

Yerzhanova Zhanar - The main author; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Director of the Institute of Economics, Information Technology and Vocational Education; Zhangir Khan West Kazakhstan Agrarian Technical University; 090009 Zhangir khan str., 51, Uralsk, Kazakhstan; e-mail: ganar_000@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-6935-593X>

Akhmetzhanova Nazym; Master of Economic Sciences; Senior Lecturer of the High School of Economics and Auditing; Zhangir Khan West Kazakhstan Agrarian Technical University; 090009 Zhangir khan str., 51, Uralsk, Kazakhstan; e-mail: a.n.a.78@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1606-6963>

Zhaitleuova Aseil; Master of Economic Sciences; Senior Lecturer of the High School of Economics and Auditing; Zhangir Khan West Kazakhstan Agrarian Technical University; 090009 Zhangir khan str., 51, Uralsk, Kazakhstan; e-mail: abzalovna83@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4956-6251>

Информация об авторах:

Ержанова Жанар Құттықбаевна – основной автор; кандидат экономических наук, доцент; Директор Института экономики, информационных технологий и профессионального образования; Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана; 09000 ул. Жангир хана, 51, г.Уральск, Казахстан; e-mail: ganar_000@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-6935-593X>

Ахметжанова Назым Атабековна; магистр экономических наук; старший преподаватель Высшей школы экономики и аудита; Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана; 09000 ул. Жангир хана, 51, г.Уральск, Казахстан; e-mail: a.n.a.78@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1606-6963>

Жайтлеуова Асель Абзаловна; магистр экономических наук; старший преподаватель кафедры «Экономика и аудит»; Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, 09000 ул. Жангир хана, 51, г.Уральск, Казахстан; e-mail: abzalovna83@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4956-6251>